מחשבת ישראל · ראשונים

מילות הגיון

רבנו משה בן מימון [הרמב"ם]

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

מילות הגיון

רבנו משה בן מימון [הרמב"ם]

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/מילות-הגיון/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611151759 של הספרייה.

תוכן העניינים

הקדמה 4
שער א 4
שער ב 5
שער ג 6
שער ד 7
שער ה 8
שער ו 9
שער ז 10
שער ח 14
שער ט 15
שער י 17
שער יא 20
שער יב 22
שער יג 22
שער יד 25

הקדמה

אמר רבינו משה בן כבוד הרב רבינו מימון, זכר צדיק לברכה:
שאל שר אחד מבעלי החכמות התורתיות ומאנשי הצחות והמליצה בלשון הערב[1] לאיש עין[3] במלאכת[2] ההגיון, שיבאר לו ענייני השמות הנזכרים הרבה במלאכת ההגיון, ויבאר לו הסכמת אנשי המלאכה[4] לפי מה שהסכימו עליו, ושיכון בהם לשון קצרה מן המילות ולא ירבה לכפול העניינים, כדי שלא יארכו הדברים, כי אין כוונתו לגדל כבודו ללמוד המלאכה הזאת למה שסופר לו ממנה, כי ההקדמות המונחות למי שירצה ללמוד המלאכה הזאת רבות, אבל הייתה כוונתו ידיעת הסכמתם ברוב השאלותם[6] לא זולתה[5]. ועתה אתחיל בזכרון מה שתכסוף, ואומר.

שער א

השם, אשר יקראהו מדקדק הערב – התחלה, הוא אשר יקראהו בעל מלאכת ההגיון – **הנושא**. ואשר יקראהו המדקדק – סיפור ההתחלה, הוא אשר יקראהו בעל מלאכת ההגיון – **הנשוא**. בין שיהיה הסיפור שם, או פועל או מלה, או כלל – כל זה יקרא נשוא. ואין הבדל בין שיהיה הסיפור חיוב או שלילה. דמיון זה אמרנו: "ראובן עומד". נאמר: "ראובן" – נושא, "עומד" – נשוא. וכן "ראובן בלתי עומד". נאמר: "ראובן" – נושא, "בלתי עומד" – נשוא. וכן כאשר נאמר: "ראובן עמד או יעמוד". נאמר אנחנו: "ראובן" – נושא, "עמד או יעמוד" – נשוא. וכן כאשר נאמר: "ראובן בבית", "ראובן" – נושא, "בבית" – נשוא. וכן כאשר בא הסיפור בכלל, אם בשם, אם בפועל, או מה שהתחבר עמו – כל זה נקראהו נשוא.
וכלל הדבור המרכב מהסיפור והמסופר ממנו יהיה חיוב או שלילה, רצוני לומר, הנושא והנשוא יחד, יקרא – **משפט** או **גזירה**, ויקרא גם כן – **המאמר הפוסק**. והמשפט גם כן יש לו שני חלקים, הנושא והנשוא, ואם היו מילות המשפט רבות[7]. דמיון זה אמרנו: "ראובן העברי אשר היה עומד בבית שמעון הרג בנו של לבן הארמי". הנה אנחנו נאמר:

[1] הלשון הערבית.
[2] בתורה.
[3] המעין.
[4] חכמי ההגיון.
[5] לא יותר.
[6] שהשאילו תיבות לשימוש בתור מונחים בחכמת ההיגיון.
[7] אפילו אם במשפט הזה ישנן מילות רבות, רק שני חלקים הוא כולל בתוכו.

זה המשפט, נושאו – "ראובן העברי אשר היה עומד בבית שמעון", ונשואו – "הרג בנו של לבן הארמי", והקש על זה[8].
הנה כלל השמות שעניניהם מפורשים בזה השער – ארבעה: הנושא, הנשוא, המשפט והמאמר הפוסק.

שער ב

כל משפט, אם שיתחייב בו דבר לדבר, כאמרך: ראובן חכם או "שמעון עומד", או תשלל בו דבר מדבר, כאמרך: "אין ראובן חכם" או "לא עמד שמעון". וכאשר תחייב בו דבר לדבר יקראהו – **המשפט המחייב**, וכאשר תשלל בו דבר מדבר יקראהו – **המשפט השולל**. ופעמים יהיה שהמשפט המחייב יחייב הנשוא לכל הנושא, כאמרך: "כל אדם חי", וזה נקראהו – **מחייב כללי**, ונקרא "כל" – **ההיקף הכללי המחייב**. ופעמים יהיה שהמשפט המחייב יחייב הנשוא לקצת הנושא, כאמרך: "קצת האדם כותב", וזה נקראהו – **מחייב חלקי**, ונקרא "קצת" – **ההיקף החלקי המחייב**. ופעמים יהיה שהמשפט השולל ישלול הנשוא מכל הנושא, כאמרך: "אין אחד מבעלי החיים אבן", וזה נקרא – **השולל הכללי**, ונקרא "אין אחד" – **ההיקף הכללי השולל**. ופעמים יהיה שהמשפט השולל ישלול הנשוא מקצת הנושא, כאמרך: "אין כל אדם כותב", או "קצת האדם בלתי כותב", או "אין קצת האדם כותב", וזה נקרא – **החלקי השולל**. ואין הבדל אצלנו באלו שלש הלשונות בשלילה החלקית, אבל אנחנו נבחר תמיד שתהיה לשוננו בשולל חלקי: "אין כל" "בלתי כללי". ונקרא "אין כל" – **ההיקף החלקי השולל**. ויהיו ההיקפים ארבעה: כל, קצת, אין אחד ואין כל.
ויהיו המשפטים בעלי ההיקפים ארבעה: מחייב כללי, מחייב חלקי, שולל כללי ושולל חלקי.
ואם לא יחבר בנושא המשפט היקף כלל, כאמרנו: "האדם כותב", קראנו זה – **המשפט הסתמי**, רצוננו לאמר, שהוא סתום ולא נגדר בהיקף, ודינו אצלנו כדין החלקי תמיד, בין מחייב או שולל. כי אמרנו: "האדם כותב", כחו אצלנו כח "קצת האדם". וכן אמרנו "אין האדם כותב", כאמרנו "אין כל האדם כותב". וכאשר היה נושא המשפט איש נפרד, כאמרנו: "ראובן חי" או "שמעון חכם" או "לוי כותב", קראנו זה – **המשפט האישי**.

[8] וכיוצא בזה.

ויהיו חלקי המשפטים ששה בהכרח: אם מחייב כללי, ואם שולל כללי, אם מחייב חלקי, אם שולל חלקי, או סתום – וכוחו כח החלקי בחיוב או שלילה, או אישי – והוא גם כן יהיה מחייב או שולל.

ואנחנו נקרא מה שיורה עליו המשפט מעניין הכללות והייחוד[9] – **כמות המשפט**. ונקרא מה שיורה עליו מעניין החיוב והשלילה – **איכות המשפט**. דמיון זה, אמרנו: "כל אדם חי", נאמר זה המשפט: כמותו – כללי, ואיכותו – החיוב. וכאשר אמרנו: "קצת האדם בלתי כותב", נאמר זה המשפט: כמותו – חלקי, ואיכותו – השלילה.

וכל השמות שעניניהם מפורשים בזה השער ארבעה עשר שמות הם, והם: המחייב, השולל, המחייב הכללי, המחייב החלקי, השולל הכללי, השולל החלקי, הסתמי, הפרטי, ההיקף הכללי המחייב, ההיקף החלקי המחייב, ההיקף הכללי השולל, ההיקף החלקי השולל, כמות המשפט ואיכות המשפט.

שער ג

כל משפט שיהיה נשואו פעולה או הַפְעָלָה[10] ומה שיתחבר עמה נקראהו – **משפט שניי**, בין שיהיה חיוב או שלילה. דמיון זה אמרנו: "ראובן עמד", או אמרנו: "ראובן הרג את שמעון". כל אלו נקראים – המשפטים השניים, בעבור שהם כולם בלתי צריכים אל דיבור שלישי יקשור בין נשואם ונושאם להודיע באיזה נשוא הם המשפטים. אבל אם היה נשוא המשפט שם, הנה נקרא אותו – **השלישיי**. וזה כי אמרנו: "ראובן עומד"[11], לא תורה זאת המילה על הקשר נשוא זה המשפט בנושאו באיזה זמן היה, אם ראובן הוא עומד עתה, או היה עומד במה שעבר, או שיהיה עומד במה שעתיד, ואי-אפשר מבלתי דיבור שלישי שיקשור הנשוא בנושא בזמן ידוע, עבר או עתיד, כמו אמרנו: "ראובן הוא עתה עומד" או "היה עומד" או "יימצא עומד", שווה אצלנו בטה בדיבור הזה או לא בטה[12], ולכן נקראהו – השלישיי.

ונקרא הדיבור אשר יקשור הנשוא בנושא בזמן ידוע, עבר או עתיד – **דיבור המציאות**, והוא היה, או הווה, או יהיה, ומה שנגזר מהם, כי הם יורו על מציאות הנשוא בנושא בזמן מיוחד.

[9] זה מה שיש במשפט ממושגי הרבוי והמיעוט.
[10] פועל או נפעל.
[11] ראובן העומד – שם
[12] אחת היא לנו אם הגיד בפירוש או לא הגיד בפירוש את זמן הפעולה.

ואם תחבר בנשוא המשפט מלה תורה על איכות מציאות נשואו לנושאו, כמו אמרנו: אפשר, ונמנע, וסובל, והכרח, ומחייב, ומגנה, ונאה, וראוי, וצריך ומה שדומה להם; ופעמים תבאנה אלו המילות והדומה להן במשפט השניי או במשפט השלישיי; אנחנו נקרא אלו המילות והדומה להן – **הצדדים**. באמרנו: "אפשר שיכתוב" "אפשר שירכוב", "אפשר" – צד. וכן באמרנו: "כל אדם בהכרח חי", הנה נאמר כי "בהכרח" – צד. ובאמרנו: "ראובן צריך שיעמוד", "ראובן מגנה שיקלל", "ראובן צריך שילמוד", "ראובן צריך שיעשה כך", כולם נקראים – צדדים.

ואנחנו נקרא הפעולה – **הדיבור**, והפעולות – הדיבורים.

הנה כל אלו השמות אשר התבארו ענייניהם בזה השער הם חמשה, והם: המשפט השניי, המשפט השלישיי, הצד, הדיבור, דיבור המציאות.

שער ד

כל שני משפטים אשר נשואם ונושאם אחד בעצמו, זולת שהאחד מחייב והאחד שולל, הנה נקרא אלו שני המשפטים – **מתנגדים**. ונקרא החיוב והשלילה – **המתנגד**. דמיון זה אמרנו: "ראובן חכם" "ראובן אינו חכם", או "האדם כותב" "האדם אינו כותב". הנה אלו שני המשפטים נקראים – מתנגדים, וכל מה שדומה להם.

ואולם אם היתה ההתנגדות בין שני משפטים בעלי היקפים, הנה זה יש לו שם ייחדהו[13], וזה כי שני המשפטים המתנגדים אם חובר עם כל אחד משניהם היקף כללי, באמרנו: "כל אדם חי" "ואין אדם אחד חי", הנה שני אלו המשפטים נקראים – **מתהפכים**, וזאת ההתנגדות נקראת – **היפך**. ואם חובר בכל אחד משניהם היקף חלקי, כאמרנו: "קצת האדם כותב" "וקצת האדם אינו כותב", נקראים – **תחת המתהפכים**.

ואם חובר באחד משניהם היקף כללי, ובאחד היקף חלקי, הנה נקראים – **משפטים סותרים**, וזה העניין נקרא – **הסתירה**. ואלו הם שני מינים: המין האחד שיהיה האחד מחייב כללי והאחד שולל חלקי, כאמרנו: "כל אדם חי" "אין כל אדם חי", הנה נקרא אלו השנים – סותרים. והמין השני, שיהיה המשפט האחד שולל כללי והאחד מחייב חלקי, כאמרנו: "לא אדם אחד מעופף" "קצת אדם מעופף", שני אלו גם כן סותרים.

ומן הידוע, כי כל מה שתחייב דבר לענין מה או תשלול אותו ממנו, לא יחסר הדבר ההוא[14] אשר תחייבהו או תשלול אותו מהיותו הכרחי אליו, או אפשר לו, או נמנע עליו,

[13] שם מיוחד

[14] מן ההכרח שיהיה הדבר ההוא

והנמנע – הכרח. דמיון זה אמרנו: "כל אדם חי", והנה נקרא זה המשפט **הכרחי**. ואם אמרנו: "קצת האדם כותב", נקרא זה המשפט – **אפשרי**. ואם אמרנו: "כל אדם מעופף" נקרא זה המשפט – **נמנע**. ואנחנו נקרא המחויב והנמנע – הכרחי, כי אנחנו נאמר: האדם חי בהכרח והאדם אינו מעופף בהכרח. וכאשר אמרנו דרך משל מראובן בהולדו[15] "ראובן זה כותב" או "ראובן זה אינו כותב", אז נקרא זה המשפט – **אפשרי באמת**. ואולם כאשר אמרנו כן מעזרא הסופר, דרך משל, בעת מציאות עזרא הסופר, הנה לא נקרא זה המשפט – אפשרי, אבל נקראהו – **משפט מחלט** או **משפט נמצא**; כי כל "אפשר" אמנם הוא אפשר על האמת בעתיד קודם שתצא מציאות אחד משני האפשרים[16], אבל אחר צאת מציאות מה שיצא, הנה הסתלק אותו האפשר, כי ראובן העומד אצלנו הוא עומד, ואין העמידה אז אפשרית, אבל תדמה לדבר המחויב בזה אז.

הנה כל השמות אשר התבאר עניינם בזה השער שנים עשר שמות, והם: ההתנגדות, ההפך, הסתירה, המתנגדים, המתהפכים, מה שתחת המתהפכים, הסותרים ממין הראשון, הסותרים ממין השני, הנמנע, האפשרי, ההכרחי, המחלט והנמצא.

שער ה

כל משפט שיחדור נשואו לנושאו ונושאו לנשואו[17], אם נשאר צודק כמו שהיה, קראנו אותו – **היפוך המשפט** או **משפט מהופך**, ואם לא יעמוד הצדק אבל יכזב, נקרא זה – **היפך המשפט** או **משפט הפוך**. דמיון זה אמרנו: "לא אדם אחד מעופף" והפוכו "לא מעופף אחד אדם", זה נקרא - היפוך המשפט, שהוא ישמור האיכות והכמות והצדק, ועיקר הכל שישמור הצדק והאיכות. אבל אם תאמר: "כל אדם חי", הנה אם תאמר: "קצת החי אדם", היה זה היפוך צדק, כי הוא אמת. ואולם אם נהפכהו כשנאמר: "כל חי אדם", הנה יהיה זה הפך ולא היפוך.

הנה כלל השמות שעניניהם מפורשים בזה השער ארבעה הם, והם: היפוך המשפט, הפך המשפט, משפט מהופך, משפט הפוך.

[15] בעודנו תינוק

[16] של החיוב והשלילה,

[17] שהנשוא נעשה נושא ולהיפך.

[18] אין קשר הגיוני ביניהם.

[19] כשנעיין קצת,

שער ו

ידוע עם מעט התבוננות[19], כי כל שני משפטים נבדלים לא יתחייב מהם דבר כלל.[18] באמרנו דרך משל: "כל אדם חי", "כל אש חמה", "כל שלג קר", וכן אם הרבות המשפטים הנבדלים הרבה מאד, לא יתחייב מכללם דבר אחד. ואם השתתפו במין אחד מן השיתוף עד שיתחייב מהם יחד משפט אחר, הנה הרכבת אותם שני המשפטים, אז יקרא **היקש**. וכל אחד משני המשפטים יקרא אז – **הקדמה**, והמשפט השלישי המתחייב מחיבור שתי ההקדמות יקרא – **תולדה**, ויקרא גם כן – **הרדיפה**. דמיון זה אמרנו: "כל אדם חי", "וכל חי מרגיש", המתחייב מחיבור זה בהכרח הוא: "כל אדם מרגיש". וזאת היא התולדה המתחייבת בהכרח מזה החיבור.

ואולם אם תתבונן בזה אשר המשלנו בו, תמצא חלקי ההקש שלשה חלקים, כי כל משפט הוא שני חלקים, כמו שבארנו, נשוא ונושא והנה נפל השיתוף בין שני המשפטים בחלק אחד, והנה הם שלשה חלקים. החלק המשותף לשני החלקים נקראהו – **גבול אמצעי**, החלקים הנבדלים נקראים – **הקצוות**, וחיבור שניהם – התולדה או הרדיפה.

והתבונן גם כן בשני חלקי התולדה, כי הנשוא בתולדה הוא אשר יקרא מן ההקש – **הקצה הראשון והגדול**, וההקדמה ההוא מן ההקש אשר בה הקצה הראשון והגדול תקרא – **ההקדמה הגדולה**, ונושא התולדה הוא אשר יקרא מן ההיקש – **הקצה האחרון והקטן**, וההקדמה מן ההיקש אשר בה הקצה הקטן ההוא היא אשר נקראת – **ההקדמה הקטנה**. המשל בזה שנאמר: כל ג' הוא א' וכל א' הוא ב'. ויחויב מזה שתהיה התולדה: כל ג' הוא ב'; או: כל ג' הוא א' וא' איננו ב', אם כן אין דבר מג' ב'. ואנחנו נקרא נושא הדרוש בהקדמה הראשונה שהוא ג' – הקצה הקטן, וההקדמה שבה הקצה הקטן – ההקדמה הקטנה, ונשוא הדרוש בהקדמה השנית שהוא ב' – הקצה הגדול, וההקדמה שבה הקצה הגדול – ההקדמה הגדולה, והגבול המשותף ביניהם שהוא א' – הגבול האמצעי. ונקראת ההקדמה אשר בה הקצה הקטן – הקטנה, ואשר בה הקצה הגדול – הגדולה.

ונחזור משלנו כדי שנוסיף לשמות ביאור, וההיקש אשר המשלנו בו הוא: "כל אדם חי" "וכל חי מרגיש", ותולדת זה ההיקש היא: "כל אדם מרגיש". וחלקי זה ההיקש שלשה: האדם, החי ,והמרגיש. והגבול האמצעי ממנו הוא החי, והקצוות הן האדם והמרגיש, והקצה הקטן והאחרון הוא האדם, והקצה הראשון והגדול הוא המרגיש, וההקדמה הקטנה היא אמרנו "כל אדם חי", וההקדמה הגדולה היא אמרנו "כל חי מרגיש".

הנה כבר התבארו עניני אלו השמות, והם גדולי השמות אשר ידיעתם ראויה במלאכת ההגיון.
והנה כלל השמות אשר התבארו עניניהם בזה השער אחד עשר שמות הם, והם: ההיקש, ההקדמה, התולדה, הרדיפה, הגבול האמצעי, הקצה הראשון, הקצה האחרון, הקצה הגדול, הקצה הקטן, ההקדמה הגדולה, ההקדמה הקטנה.

שער ז

וממה שהקדמנו התבאר, כי השתוף הנופל בין שתי ההקדמות, אם שיהיה הגבול האמצעי נושא לאחת משתי ההקדמות ונשוא באחת, כמו המשל שהמשלנו באמרנו: "כל אדם חי" ו"כל חי מרגיש", וכל מה שיתחבר בזה הדרך מן החבור, נקראהו – **התמונה הראשונה מן ההיקש**. ואם שיהיה הגבול האמצעי נשוא בשתי ההקדמות יחד, באמרנו: "כל אדם חי" ו"אין אבן חי" וכל מה שיתחבר מזאת ההרכבה, נקראת **התמונה השנית מתמונות ההיקש**. ואם שיהיה הגבול האמצעי נושא בשתי ההקדמות יחד, באמרנו: "כל חי מרגיש", "קצת החי לבן" וכל מה שיתחבר מזאת ההרכבה, נקראהו **התמונה השלישית מן ההיקש**.
הנה תהיינה תמונות ההיקש שלש.
ודע, כי לא מכל שני משפטים, אשר ישתתפו בגבול האמצעי על אחת מאלו שלשת הדרכים, יהיה מהרכבתם היקש בלי ספק, אבל כאשר תשפטהו החלוקה[20], כי בכל תמונה משלשת התמונות יפלו בה חבורים, ויהיו כולם בשלשת התמונות מאה ושמנה חבורים ואשר הם היקשים באמת יולדו באלו החבורים, והם ארבעה עשר חבורים, כל חבור יקרא – **מין**.
יש מהם ארבעה מינים בתמונה הראשונה,
וארבעה בתמונה השנית,
וששה בתמונה השלישית.
וכבר כתבו וסדרו אותם, עד שתאמר דרך משל: זה ההיקש הוא המין הרביעי מן התמונה הראשונה, וזה ההיקש הוא המין השלישי מן התמונה השניה, וזה ההיקש הוא המין החמישי מן התמונה השלישית.
בתמונה הראשונה צריכה שתהיה הקטנה מחייבת והגדולה כוללת – והתולדה גם כן כוללת – רצוני לומר, אף כוללת, אבל תוכל להיות גם כן חלקית ולאו דוקא כוללת[21].

[20] כשתעיין בצרופים השונים.
[21] הבאורים לכל אלו התמונות באים לקמן.

השנית משתתפת לה בכמות[22] ונבדלת ממנה באיכות, וזה בהקדמה ובתולדה.
ורצוני בשיתוף בכמות בהקדמות[23] שישמר סדר הכללות, רצוני לומר, שתהיה על כל פנים הגדולה כוללת כמו הראשונה;
ורצוני בהבדל באיכות, כי השנית תוסיף על הראשונה בהקדמה הקטנה שאינה צריכה שתהיה מחייבת בקטנה, ובזה בעצמו תחסר[24] ממנה שלא תוליד מחייבת;
ורצוני בתולדה שתוליד גם כן כוללת כמו הראשונה ולא תוליד מחייבת, רצוני לומר שאינה צריכה – שאין בכחה – להוליד מחייבת.
והתמונה השלישית משותפת לראשונה באיכות ונבדלת ממנה בכמות, וזה גם כן בהקדמות ובתולדה;
רצוני בשיתוף באיכות בהקדמות, שהשלישית תשמור סדר המחייבת, רצוני לומר, שהיא בהכרח הקטנה מחייבת כמו בתמונה הראשונה, רצוני לומר, שצריכה להיות מחייבת על כל פנים;
ורצוני בתולדה שתוליד גם כן מחייבת ולא שלילה כוללת, כי אם שלילה חלקית;
ורצוני בהבדל בכמות, כי השלישית תוסיף על הראשונה שלא תצטרך היות הגדולה כוללת, ובזה בעצמו תחסר ממנה שלא תוליד כוללת.
השנית והשלישית הפכיות בכמות ובאיכות.
רצוני בזה כי השנית תשמור סרר הכללות ולא תשמור סדר החיוב, ותוליד כוללת ולא תוליד מחייבת רק שלילה. והשלישית בהיפוך, כי היא שומרת החיוב ולא תשמור סדר הכללות, ולכן תוליד מחייבת ולא תוליד כוללת.
ובכלל: שהשנית לא תשמור סדר החיוב ולא תולידהו, והשלישית לא תשמור סדר כלל ולא תולידהו.
[25]התמונה הראשונה, והיא שהגדר האמצעי נושא בהקדמה האחת ונשוא באחרת, היא על ארבעה פנים.
* האחד: כל ג' ב' וכל ב' א', אם כן כל ג' הוא א'.
* השני: כל ג' ב' ואין דבר מב' א', אם כן אין דבר מג' א'.
* השלישי: קצת ג' ב' וכל ב' א', אם כן קצת ג' א'.
* הרביעי: קצת ג' ב' ואין דבר מב' א', אם כן קצת ג' איננו א'.
התמונה השנית, והיא שהגדר האמצעי נשוא בשתי ההקדמות,

[22] הכמות – סימן משותף להן.
[23] הכמות המשותפת היא בהקדמות.
[24] תמנע.
[25] מכאן מתחילים הביאורים אל האמור לעיל בדבר שלש התמונות.

היא גם כן על ארבעה פנים.
* האחד: כל ג' ב' ואין דבר מא' ב', אם כן אין דבר מג' א'.
* השני: אין דבר מג' ב' וכל א' ב', אם כן אין דבר מג' א'.
* השלישי: קצת ג' ב' ואין דבר מא' ב', אם כן קצת ג' איננו א'.
* הרביעי: קצת ג' איננו ב' וכל א' ב', אם כן קצת ג' איננו א'.
התמונה השלישית, והיא שהגדר האמצעי נושא בשתי ההקדמות, היא על ששה פנים.
* האחד: כל ב' ג' וכל ב' א', אם כן קצת ג' א'.
* השני: כל ב' ג' ואין דבר מב' א', אם כן קצת ג' איננו א'.
* השלישי: קצת ב' ג' וכל ב' א', אם כן קצת ג' א'.
* הרביעי: כל ב' ג' וקצת ב' א', אם כן קצת ג' א'.
* החמישי: קצת ב' ג' ואין דבר מב' א', אם כן קצת ג' איננו א'.
* הששי: כל ב' ג' וקצת ב' איננו א', אם כן קצת ג' איננו א'.
וכל מה שהוא זולת[26] אלו ארבע עשר המינים מן החבורים – רצוני לומר, ארבעה ותשעים החבורים הנשארים – אינם היקשים, כי הם לא יחייבו דבר אחר בהכרח. ואמנם הראיה על ביטול החבורים ההם וקיום אלו המינים וידיעתם, הוא חלק גדול ממלאכת ההגיון, ואין זה כונת המאמר.
ואלו ארבעה עשר המינים ממיני ההקשים ייקראו – **ההיקשים המשאיים**.
ואולם ההיקשים התנאיים הנה הם שני מינים: **תנאי מדבק** ו**תנאי נבדל**.
והיקש התנאי המדבק הוא באמרנו: "אם היה השמש עולה הנה עתה הוא יום", ואחר נתנה ונאמר: "אבל עתה השמש עלה", הנה יתחייב שיהיה עתה יום. וכל היקש מחבר כן יקרא – תנאי מדבק.
והיקש התנאי הנחלק – רצוני לומר, הנבדל הנזכר לעיל – באמרנו: "זה המספר אם זוג אם נפרד", או נאמר: "אלו המים אם חמים אם קרים אם פושרים", ואחר כך נתנה ונאמר בדמיון הראשון: "אבל הוא נפרד", הנה יתחייב שלא יהיה זוג; או נתנה ונאמר במשל השני: "אבל אלו המים חמים", הנה יתחייב שלא יהיו קרים ולא פושרים. וכל היקש יחבר כן יקרא – היקש התנאי הנבדל.
וכל מיני ההיקשים התנאיים המולידים חמשה מינים: המדבק – שני מינים, והנבדל – שלשה מינים. וראיות זה והמשליהן אינן כונת זה המאמר.

[26] מחוץ.

ולאנשי זאת המלאכה[27] מין ממיני ההיקש יקראהו – **היקש החילוף**. וזה כי אנחנו כשרצינו לאמת משפט-מה ובארנוהו בהיקש אחד מן ההיקשים המשאיים, והוליד לנו המשפט אשר רצינו שנדע אמתותו, הנה אנחנו נקרא אותו – **ההיקש המשאיי הישר**. ואם אמתנו המשפט בדרך אחר, והוא שנניח סותר המשפט[28] אשר נרצה לדעת אמיתותו ונחבר ההיקש שיהיה לנו המופת בו, ויוליד שקר הסותר אשר הנחנו, נאמר כי המשפט אשר הנחנו הוא אמתי בלי ספק, ואז המשפט אשר נרצה לאמתו יקראהו – היקש החלוף.

ולנו מין אחר מן ההיקש יקראהו – **היקש החיפוש**, והוא שיהיה משפט-מה נודעו חלקיו והתאמת בחיפוש קצת חלקיו, הנה נקח המשפט ההוא כללי ונשימהו הקדמת היקש.

ולנו היקש אחר יקראהו – **היקש הדמיון**, רצוני לומר, **ההעתקה**, והוא שנמצא שני דברים מתדמים בענין-מה ונמצא דין[29] באחד משני הדברים בלתי נמצא ביותר, הנה נדון את הדין ההוא על הדבר האחר.

דמיונו שישאל שואל: "האם השמים נעשו במלאכה?" ונאמר: "כן! ראיתי זה, כי השמים גשם[30], והכותל גשם, והכותל נעשה במלאכה, אם כן השמים נעשו במלאכה!"

הנה זה הוא **ההיקש המשלי**.

ואם נקח ראיה על היות השמים במלאכה כשנחפש הגשמים אשר התהוו כולם או רובם ונמצאם נעשים במלאכה, ונאמר: "והוא הדין לשמים!" הנה אנחנו נקראהו – היקש החפוש.

דמיונו שנאמר: "הגשם הוא בית האוצר והכסא והמנורה ומה שדומה להם, והם נעשים במלאכה, והשמים מכלל גשם הם, אם כן נעשים במלאכה". וזה הוא היקש החפוש.

ולנו היקשים אחרים נקראים **היקשי הדינים התוריים**[31], ואין פנים לזכרם במה שאנחנו בדרכיהם.

הנה כלל מה שיכללהו זה השער מפירוש העניינים שנים עשר שמות הם. והם:

התמונה הראשונה מן ההיקש, התמונה השנית מן ההיקש, התמונה השלישית מן ההיקש, מיני תמונות ההיקש, ההיקשים המשאיים, ההיקשים התנאיים, התנאי המדבק, התנאי הנחלק, ההיקש המשאיי הישר, היקש החלוף, היקש החפוש, היקש ההמשל.

---

[27] לחכמי ההגיון.

[28] איזה נגוד למשפט שאמתיותו אנו חוקרים.

[29] דבר-מה, איזה היקש.

[30] גשמי.

[31] מעין שלש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהן.

שער ח

המשפטים אשר יודעו ולא נצטרך אל ראיה על אמתותם ארבעה מינים:
* **המוחשים** – כידיעתנו שזה שחור וזה לבן, זה מתוק וזה מר;
* **והמושכלות הראשונות** – כידיעתנו שהכל יותר גדול מן החלק, ושהשנים – מספר הזוג, ושהדברים השוים בעצמם בעינם לדבר אחר כולם שוים;
* **המפורסמות** – כידיעתנו שגלוי הערוה מגונה, וכי חסד המטיב ביותר נכבד נאה ומקובל;
* **והמקובלות** – והוא כל מה שיקבל מאחד נבחר או מרבים נבחרים, כי אנחנו נבקש ראיה על היות האיש אשר יקבל ממנו אמתי בכלל ולא תבוקש ראיה על כל מאמר ומאמר, אבל יסמך בקבלה לא זולתה, כי כבר התבארה אמתותו בכלל מה שסופר ממנו.
ואולם המוחשות והמושכלות, אין חלוף בין השלם בחושים ביצירה ובין זולתו ממין האדם, והנכבד בהם והפחות בהם.
ואולם המפורסמות הנה יש בהן חלוף ויתרון, כי יש משפטים התפרסמו אצל אומה אחת ולא התפרסמו אצל אומה אחרת, וכל מה שיהיה הענין מפורסם אצל אומות רבות תהיה האמתות בו יותר חזקה.
וכן המקובלות, פעמים שיהיה המקובל אצל אומה זולת המקובל אצל אחרת, וכל מה שיושג בחוש שלם יהיה המגיע ממנו אמתי בלי ספק;
וכן המושכלות כולן, הראשונות והשניות, אמתיות. רצוני לומר במושכלות השניות, כתמונות ההנדסים וחשבונות מהתכונה, הנה זה כולו מושכל אמת, כי הוא יתבאר בהקדמות קרובות רובן למושכלות ראשונות;
וכן כל מה שהוציא בנסיון, כשלשול האשקמוניא לבטן ועצור לבטן העפצים הידועים[32] זה גם כן וכל מה שדומה לו אמת, וכל מה שתגיע ידיעתו באחד מאלו הדרכים – אמתיים.
ואנשי ההגיון יקראו את המשפטים המגיעים באחד מאלו שלשה הדרכים – אמתיים.
ואחר אלו ההצעות תדע, שכל היקש אשר תהיינה שתי הקדמותיו יחד אמתיות הנה נקראהו – **היקש מופתי**, ועשיית אלו ההיקשים וידיעת תנאיהם היא אשר נקראת – **מלאכת המופת**. וכאשר תהיינה הקדמות ההיקש – או אחת מהן – מהמפורסמות, נקראהו – **היקש הנצוח**, ועשיית אלו ההיקשים וידיעת תנאיהם היא – **מלאכת הנצוח**.
ואם תהיינה הקדמות ההיקש – או אחת מהן – מהמקובלות, נקראהו – **היקש ההלצה**, ועשיית אלו ההיקשים וידיעת תנאיהם היא – **מלאכת ההלצה**.

[32] מיני מחלות שונות.

ובכאן מין אחר מן ההיקש תעשה בהם הטעיה ושקר, וההיקשים ההם אשר קרה בהקדמותיהם או באחת מהן שטעה עמה או טעה בה או שקר בה במין ממיני ההיקשים, אלו יקראו – **היקשים מטעים**, ועשיית אלו הדרכים אשר בהם יטעו וישקרו תקרא – **מלאכת ההטעיה**. והנה ייפו הדברים ויגנו בדמיון ובחקוי לזולת הדברים, וכן כל היקש תהיה בו הקדמה לקוחה על צד הדמיון והחקוי, הנה אנחנו נקראהו – **ההיקש השירי**, והמלאכה אשר תעשה אלו ההיקשים ותודיע דרכי החקויים והמשלים אשר תעשה אותם תקרא – **מלאכת השיר**.

ודע, כי להיקשים המופתיים אין פנים לזכרם בזה המאמר, אבל לזכור אותם בכלל אומר, ש[ה]היקשים המופתים לא יעשו ההמשל משום פנים ולא החקירה בחפוש כי אם בתנאים.

ואולם מלאכת הנצוח הנה היא תעשה חפוש מחלט, ומלאכת ההלצה תעשה היקש הדמיון וכן תראה בהיקשי ההלצה הקדמה ותסתיר אחרת לסבות, ויקרא אצלנו זה הענין – **הנסתר**.

וכלל אלו השמות שעניניהם מפורשים בזה השער ששה עשר שמות הם, והם: המוחשים, המושכלות הראשונות, המושכלות השניות, המפורסמות, המקובלות, משפט אמתי, ההיקש המופתי, מלאכת המופת, הקש הנצוח, הקש ההלצה, מלאכת ההלצה, הקש מטעה, מלאכת ההטעיה, ההיקש השירי, מלאכת השיר, הנסתר.

שער ט

סבות הנמצאות ארבע: **החומר**, **הצורה**, **הפועל** **והתכלית**. דמיון זה בענינים המלאכתיים, בכסא, דרך משל, חמרו – העץ, ופועלו – הנגר, הצורה – הרבוע אם הוא מרובע או השלוש אם הוא משולש או העגול אם הוא עגול, ותכליתו – הישיבה עליו. וכן הסיף, דרך משל, חמרו – הברזל, ופועלו – הנפח, וצורתו – האורך ומעט הרוחב וחדוד הקצוות, ותכליתו – שיהרג בו. ואלו ארבע הסבות הן מבארות נראים בענינים המלאכתיים כולם, כי כל אמן אמנם יציר הצורה אשר יציירהו בחומר-מה, יהיה עץ או ברזל או נחושת או שעוה או זכוכית, בעבור כוונה יכוון אותה בכלי ההוא.

וכן הוא הענין בנמצאות הטבעיות, ראוי שנבקש בהן אלו הסבות בעצמן. וזולת זה דע, כי אנחנו לא נקרא התמונה והתואר בעניינים הטבעיים צורה, שלשון התמונה והתאר נופלת בלשון העברית על הצורה המוחשית בחושים, בין שתהיה מלאכתית או בלתי מלאכתית, רק נבראת בתואר בני אדם. אבל נקרא בעניינים הטבעיים צורה את הענין

המעמיד להמין המיוחד בו, אשר אלו יכולת לסלקו מן הדבר ההוא לא יהיה הדבר ההוא מאישי המין ההוא. דמיון זה: האדם מן העניינים הטבעיים, חמרו הוא החיות, וצורתו היא – הכח המדבר, ותכליתו היא – השגתו המושכלות, ופועלו אשר נתן לו הצורה, רצוני לומר, את הכח ההוא, כי ענין הפועל אצלנו ממציא הצורות בחומרים, והוא האל יתברך אפילו לדעת הפילוסופים, זולת שהם אמרו, כי הוא הפועל הרחוק, ויבקשו לכל נמצא מחודש את פועלו הקרוב.

כי אלו הסבות ארבע, מהן **קרובות** ומהן **רחוקות**. דמיון זה בפועל: כי אד עלה מן הארץ והניע האויר תנועה חזקה וחדשה רוחות חזקות, ואם נשיבת הרוח ההיא החזקה שברה גזע תמרה ונפל על הכותל ושבר הכותל, ונפלה מן הכותל ההוא בהתנועעו אבן על זרוע ראובן ושברתו. הנה הפועל הקרוב המשבר זרוע ראובן הוא האבן, והפועל הרחוק – עלית האד, והרוח וגזע התמרה הם גם כן פועלים לשבר הזרוע, אלא שהאחד מהם יותר קרוב מן האחר. דמיון זה בחומר: הנה זה ראובן, חמרו הקרוב – איברי הגוף, והחומר אשר הוא רחוק ממנו – הלחות וארבעה **היסודות** אשר מהם התהוו האיברים. וידוע כי שורש כל גשם הוא צמח האדמה, והחומר אשר הוא רחוק ממנו הם המים, האויר, האש והארץ, אשר מחבורם יהיו הצמחים. ואלו הארבעה הם אשר נקראם יסודות. והחומר אשר הוא רחוק מהיסודות האלה הוא הדבר המשותף באלו הארבעה, אשר יחסו אליהם יחס השעוה לכל מה שיעשה מן השעוה, או יחס הזהב לכל מה שיצורף מן הזהב. כי התבאר במופת, שאלו הארבע היסודות ישתנו קצתם אל קצתם ויתהוו קצתם מקצתם, אם כן יש להם בלי ספק דבר משותף והוא – חמרם. וזה הדבר המשותף אל היסודות הארבעה אשר נשכילהו בהכרה הוא אשר נקרא אותו **החומר הראשון**, ושמו בלשון היונים – **היולי**. וכמוהו חומר הגלגלים נעדר מכל צורה ונקרא – **חומר פשוט**, וכן רבים מהפילוסופים והרופאים יקראוהו **אל ענצאר**. ועל זה הסדר בעצמו יעשה בצורה ובתכלית, עד תתברר התכלית הקרובה מן התכלית הרחוקה. וכן הצורה הראשונה והאחרונה.

כלל השמות שעניניהם מפורשים בזה השער עשרה שמות הם. והם: החומר, הפועל, הצורה, התכלית, הסבות הקרובות, הסבות הרחוקות, היסודות, החומר הראשון, היולי, אל ענצאר.

שער י

הענין הכולל, אשר יכלול מספר אישים והוא מעמיד עצמיות כל אחד מהם נקראהו – **מין**, רצוני לומר, כמו שהיה מתחלה, כי כל עצם לשון "בעצמו" הוא, כלומר כמו שהוא, והענין הכולל אשר יכלול שני מינים או יותר ויהיה מעמיד להם[33] נקראהו – **סוג**. והענין אשר בו יוכר ויבדל המין מזולתו ויהיה הענין ההוא מעמיד לו נקרא – **הבדל**.

וכל מה שימצא לכל אישי המין תמיד ולא יהיה מעמיד למין ההוא נקראהו – **סגולה**.

והענין אשר ימצא ברוב המין ההוא או למעט ממנו ולא יהיה מעמידו נקראהו – **מקרה**.

הנה אלו הם חמשה הענינים הכוללים לפי מה שמנו אותם הקודמים. דמיון זה אמרנו: האדם או העקרב. הנה כל אחד מהם נקרא מין, וכל אחד מהם יכלול אישי המין ההוא, כראובן ושמעון אישי האדם.

ויקרא החי – סוג, להיותו כולל מספר מינים כאדם, כסוס, כעקרב וזולתם.

ויקרא הדבור – ההבדל לאדם, כי הוא יבדיל מין אדם ויכירהו מזולתו. וזה הדבור, רצוני לומר, הכח אשר בו תצוירנה המושכלות, הוא מעמיד לאמתות האדם.

וכן ראוי שנחקור על כל מין ומין עד שנדע הבדלו המעמיד אותו.

ונקרא השחוק – סגולה לאדם, בעבור שהוא ימצא לכל אישיו תמיד ולא ימצא למין אחר זולת מין האדם, ולא שאינו מעמיד.

וכן רֹחב החזה, והיותו נצב הקומה, ורֹחב הצפרנים, כל אחת מאלו נקראת – סגולה לאדם, בעבור שלא תמצא כי אם למין האדם לבדו ותמצא לכל אישיו בטבע. וכן תמצא לכל מין בהכרח סגולה אחת או מספר סגולות.

והענין הכולל אשר נמצאהו יותר כולל מן המין, כתנועה לאדם, או השחרות בו, שהיא יותר מיוחדת ממנו, כי אין כולו שחור, ובאשר תמצא השחרות גם לזולת האדם היא גם כן יותר כוללת ממנו. הנה נקרא את השחרות, התנועה ומה שדומה להן – מקרה.

והמקרה שני מינים: ממנו **מקרה קיים** בנושא בלתי נפרד ממנו, כשחרות לזפת, והלובן לשלג והחום לאש: וממנו **מקרה שהוא נפרד**, כעמידה וישיבה לראובן או כחום לברזל ולאבן.

ומבאר, כי כמו שהחי כולל מיני בעלי-חיים כולם, והוא סוג, כן הצמח שיכלול מיני הצמחים כולם, הנה הצמח גם כן סוג. וכן הדבר אשר יכלל הצמחים ובעלי-חיים, והוא הגשם, נקראהו סוג. וכמו שהגשם הנזון יכלול החי והצמח, והוא **סוג גדול**, כן הגשם הבלתי נזון שיכלל השמים, הכוכבים, היסודות המקוריים הוא גם כן **סוג ראשון**.

[33] קובע אותם.

וכאשר אמרנו, הגשם במחלט הנה הנה הוא יכלול הכל. ואין שם סוג יותר כולל ממנו, ואנחנו נקראהו גם כן – **העצם**. ונקרא הגשם מחלט **הסוג העליון**, ונקרא האדם, הסוס העקרב, החומר, הברזל והדומים להם **המינים האחרונים** בעבור כי אין תחת כל מין מהם זולת אישי המין, רצוני לומר, פרטים, כמו "אדם" שכולל ראובן ושמעון. ונקרא החי – **הסוג האמצעי**, או **המין האמצעי**, כי הוא סוג בסמיכות אל מה שתחתיו ממיני החי, והוא מין בסמיכות אל הגשם הנזון אשר עליו, אשר יכללהו ויכלול הצמחים.
וכן הצמח גם כן סוג אמצעי למה שתחתיו ומין אמצעי למה שעליו, ונקרא החי והצמח – **המינים החלקיים**, כי הסוג הנזון יחלק לחי ולצמח, לא זולת זה.
ודע, כי הסוגים העליונים לכל הנמצאות, לפי מה שבאר אריסטו, עשרה מינים:
* הסוג הראשון – העצם,
* הסוג השני – הכַּמָה,
* הסוג השלישי – האיך,
* הסוג הרביעי – המצטרף,
* הסוג התמישי- המָתַי,
* הסיג הששי – האָנה,
* הסוג השביעי – המצב,
* הסוג השמיני – לו,
* הסוג התשיעי – שיפעל,
* הסוג העשירי- שיתפעל.

ואלו עשרה הסוגים האחד מהם, והוא הראשון, הוא עצם, והתשעה הם מקרים. ולכל אחד מהם מינים אמצעיים, מינים אחרונים, הבדלים וסגולות.
ואלו עשרה הסוגים העליונים אשר יקראום – **מאמרות**, וידיעת אלו המאמרות וכל משיגיהם ודמיוני סוגיהם האמצעיים ומיניהם ואישיהם, מה שאינו ראוי בזה המאמר אשר אנחנו נתחיל בו, והוא הספר הראשון מספר ההגיון[34];
והשני יכלול על המושכלות המרכבות והוא – ספר המליצה;
והספר השלישי הוא ספר ההיקש, וכבר קדם זכרון ענין ההיקש ומיניו ותמונותיו. ואלו שלשה הספרים כוללים מה שבא אחריהם בספרים החמשה הנשארים.
והראשון מן הספרים החמשה והוא הספר הרביעי הוא ספר המופת,
הספר החמישי הוא ספר הנצוח,
הששי הוא ספר ההלצה,

[34] לאריסטו.

השביעי הוא ספר ההטעיה,
הספר השמיני הוא ספר השיר.
וכאשר נבאר כונת מין מאלו המינים, הנה כשנזכירהו בסוגו והבדלו נקראהו – **גדר**. ואם נבארהו בסוגו וסגולה מסגולותיו נקראהו – **רושם** או **חוק**. דמיון זה אמרנו בגדר האדם – חי מדבר: הנה חי – סוגו, ומדבר – הבדלו. ופעמים נגדור האדם גם כן כשהוא חי מדבר מת, ויהיה הבאור "מת" ההוא הבדלו האחרון אשר יבדיל בינו ובין המלאכים.
ואם בארנו שם האדם כשנאמר שהוא חי רחב החזה, או שנאמר שהוא חי נצב הקומה, או שחי צוחק, הנה לאלו נקרא – **רשמים**.
וכן פעמים נבאר השם ונזכירהו בסוגו ומקריו, כאמרנו בבאור שם האדם: "הוא יכתוב", "הוא חי", "ימכור ויקנה", וזה גם כן נקרא רושם.
הנה כלל אלו השמות אשר התבאר ענינם בזה השער שבעה עשר שמות הם. והם:
הסוג,
המין,
האיש,
ההבדל,
הסגולה,
מקרה קיים,
מקרה נפרד,
הסוג העליון,
המין האחרון,
המינים האמצעים,
הסוגים האמצעים,
הסוגים החלקים,
הסוגים העליונים,
המאמרות,
העצם,
הגדר,
הרושם.
וזכרנו עשרה המאמרות ולא בארנו מהם זולת ענין מאמר העצם, כי באור מה שנשאר קשה על המתחיל ויאריך אריכות, אפשר שלא יובן ממנו דבר כי אם בהתבוננות ולמוד

מופלג. והנה הכונה באלו השערים שיבין כל מי שיקרא אותם, באור עניני הדברים המפורשים בהם.

שער יא

כל מה שימצא לדבר־מה, כירידת האבן למטה וחיוב מות לבעל־חיים בזביחתו, נקראהו – **בעצמות**. וכן כל מה שימצא על הרוב נאמר עליו גם כן שהוא בעצמות, כאמרנו: "כל אדם בעל חמש אצבעות", ואף־על־פי שימצא בעל שש אצבעות. וכן כל מה שימצא על הרוב בזמן, כמציאות הקור בזמן הסתיו והחום בזמן הקיץ, הנה גם כן יאמר עליו שהוא בעצמות. ובכלל, העניינים הטבעיים כולם, אם יהיו על הרוב הנה הם עצמותיים, וכל מה שמציאותו על המעט יאמר עליו שהוא – **במקרה**, כמו שיחפור יסוד וימצא מטמון. ובכלל, העניינים המקריים כולם שאינם מכונים, היו מן האדם או מזולת האדם, נאמר על כל מה שימצא בהם שהוא היה במקרה. הנה זה ענין מה שבעצמות וענין מה שבמקרה. וכל תאר יתאר בו דבר־מה, והתואר ההוא נמצא בדבר ההוא בעת שיתאר בו, הנה נאמר בתואר ההוא שהוא נמצא **בפועל**. וכאשר יתאר הדבר בתואר בלתי נמצא בו עתה, אבל הוא מוכן ומזומן שיגיע לו התואר ההוא, הנה אנחנו נאמר, כי התואר ההוא **בכח**. המשל אמרנו בחתיכת הברזל שהוא סיף, כי היא מזומנה שתהיה סיף, הנה היא סיף בכח, ואין החתיכה בלבד מהעור כן[35], ויש הבדל גדול בין העדר ענין הסיף מחתיכת הברזל ובין העדר ענין הסיף מחתיכת העור. וכן אמרנו בילד אשר נולד: "זה כותב", ענינו שהוא כותב **בכח רחוק**. ואמרנו בנער קודם שיתחיל בלמוד, שהוא כותב בכח, הנה הכח הזה יותר קרוב משלפניו. ואמרנו במי שיתעסק בכתיבה בעת שהוא ישן, שהוא כותב בכח, הנה זה גם כן יותר קרוב מן הראשונים. ואמרנו במי שהוא ער ולפניו הקולמוס, הדיו והקלף, שהוא כותב בכח, אבל הוא **כח קרוב** מאד, ולא נקראהו כותב בפועל, כי אם בעת שיכתוב. וכן כל מה שדומה לזה.

ואולם הארכנו לבאר זה הענין בעבור שהפילוסופים אמרו, כי כל מה שלא יבדיל בין מה שבכח ובין מה שבפועל, מה שבעצמות ומה שבמקרה, ובין העניינים המלאכתיים ובין העניינים הטבעיים, ובין הענין הכולל והפרטי, הנה הוא בלתי יודע לדבר.

וכל שני דברים שהם באופן, שכאשר נמצא אחד מהם הסתלקה מציאות האחר נקראים – **ההפכים**, כחום וקור, ולחות ויבש. מן הדברים ההפכים מהם מה שבינם אמצעים[36],

[35] חתיכת עור איננה סיף בכח.
[36] דבר אמצעי ביניהם, לא קרירא ולא חמימא.

כחום וקור, כי ביניהם הפשר, ומהם שאין אמצעי ביניהם, כזוג ונפרד, כי כל אם זוג ואם נפרד, וכאשר יהיו שני דברים שאי־אפשר התחברם יחד במקום אחד, לפי שהאחד מהם הוא מציאות דבר־מה והאחד הוא הסתלקות המציאות ההיא והעדר, כעורון והראות, הנה נאמר שהראות – **קנין** והעורון – **העדר**, ולא נאמר בהם שהם הפכיים שנאמר בחום ובקור, כי החום והקור חלקם במציאות שוה, ואין החום אפשר המציאות יותר מן הקור ולא הקור אפשר המציאות יותר מן החום. ואין כן הראות והעורון. ובזה יבדל בין ההעדר והקנין ובין שני ההפכיים. וכן בהחכמה והסכלות נאמר: החכמה – קנין, והעדר הקנין ההוא – סכלות. וכן העושר והעוני, ומציאות השער בראש והקרחת, ומציאות הַשְׁנַיִם בפה והעדרן, והדבור והאלמות – כל אלה נקראים קנין והעדר. ולא יתואר בשם ההעדר כי אם אשר מטבעו שימצא לו הקנין ההוא הנכחי להעדר ההוא, כי אנחנו לא נאמר בכותל שהוא סכל ולא עור ולא אלם. הנה זה ענין הקנין וההעדר בהסכמתנו.

ומן השמות יש שהם מפורשים, שכאשר תשמע אותם יובנו לך עניניהם אשר יורו עליו בלשון ההיא מבלי שתצטרך אל הקשה בין הענין ההוא ובין דבר אחר, כאמרנו: הבדיל והנחשת, המאכל והמשתה, העמידה ומה שדומה להם. ויש מן השמות שלא יגיע לך הענין ההוא שיורה עליו השם ההוא כי אם בהיקש בינו ובין דבר אחר, כאמרנו: הארוך והקצר ומה שדומה להם, הנה לא יגיע בשכל ענין היות זה ארוך כי אם בהיקש במה שהוא יותר קצר ממנו, ולא יצויר שזה קצר עד שיגיע בשכלנו יותר ארוך ממנו. והנה זה היחס בין הארוך והקצר ומה שדומה להם נקרא – **ההצטרפות**, ונקרא כל אחד מהם – **המצטרף**, ונקרא שניהם יחד – **המצטרפים**. וכן המעלה והמטה, החצי והכפל, הקדם והמתאחר, המתחלף והשוה, האוהב והשונא, האב והבן, העבד והאדון, כי אלו והדומים להם נקרא כל אחד מהם – המצטרף, כי הוא לא יגיע ענינו בשכל כי אם בשעור והיקש בינו ובין דבר אחר, והיחס ההוא אשר ביניהם הוא אשר נקרא ההצטרפות. ואולם הענין אשר יקרא אותו מדקדק הערב – הסמוך[37], כ"נער ראובן", "פתח הבית", הנה נקרא השם ההוא - נוטה. וכמו שנאמר בשוללת ומחייבת מתנגדים כמו שקדם, כן נאמר בכל העדר וקנין ובכל שני הפכים ובכל המצטרפים שהם מתנגדים.

הנה כלל השמות שענייניהם מפורשים בזה השער ששה עשר הם, והם: מה שבעצמות, מה שבמקרה, העניינים העצמותיים, העניינים המקריים, מה שבכח, מה שבפועל, הכח הקרוב, הכח הרחוק, ההפכיים אשר ביניהם אמצעי, ההפכיים אשר אין ביניהם אמצעי, הקנין, ההעדר, ההצטרפות, המצטרף, המצטרפים, המתנגדים.

[37] סמיכות בלשון ערבית היא גם כן הצטרפות, ולכן מבאר שזהו מושג לגמרי אחר.

שער יב

יֵאָמֵר אצלנו על מה שהוא קודם לדבר אחר על חמשה פנים. הראשון – הוא **הקדימה בזמן**, כאמרנו "קדם לאברהם". השני – **קדימה בטבע**, כחי להאדם, כי אם תרצה לסלק החי תבטל מציאות האדם, ואם תרצה לסלק האדם לא תבטל מציאות החי; הנה נאמר, כי החי הוא יותר קדם מן האדם בטבע, והאדם מתאחר מן החי בטבע. השלישי – **הקדימה במדרגה**, כשני אנשים, דרך משל, שאחד מהם יושב קרוב אל השלטון והאחר רחוק ממנו, הנה יאמר, שזה קדם לזה במדרגה. הרביעי – **הקדימה במעלה**, והוא היותר שלם שבשני דברים והנכבד שבהם במין אחד בעינו או בשני מינים מתחלפים; דמיון זה, משני רופאים ושני מדקדקים, אשר אחד מהם יותר חכם מן האחר, הנה נאמר ביותר חכם שבהם, שהוא היותר קודם במלאכה ההיא; וכן אם התחלפו המלאכות, כמו שיהיה אדם חכם, ואם[38] לא יהיה מופלג בחכמה, ואדם אחר מרקד מהיר בריקוד, הנה נאמר בחכם ההוא, שהוא היותר קדם מן המרקד במעלה, כי מלאכת החכמה קודמת אל מלאכת הריקוד במעלה. והחמישי – **הקדימה בסבה** הוא שיהיו שני דברים מספיקים במציאות, ולא ימצא אחד מהם בלתי האחר[39], זולת כי האחד מהם סבה למציאות האחר, הנה נאמר בסבה, שהיא יותר קדומה מן המסובב; כמו שנאמר, שעלית השמש היא סבה למציאות היום.

ואנחנו נאמר בשני דברים שהם **יחד בזמן**, כשיהיו נמצאים בעת אחת; ונאמר שהם **יחד במקום**, כאשר יהיו נמצאים במקום אחד; וכן כל שני דברים שיהיה מרחקם יחד מהתחלה אחת מרחק אחד, הנה נאמר, שהם **יחד במדרגה**; וכל שני דברים המסתפקים בחיוב המציאות ולא יהיה אחד מהם סבה לאחר, הנה נאמר בהם, שהם **יחד בטבע**, ככפל והחצי. וכן נאמר על הסמוכים שהם יחד מצד הסמיכות.

הנה כלל השמות, אשר התבאר ענינם בזה השער, תשעה שמות הם. והם: הקודם בזמן, הקודם במדרגה, הקודם בטבע, הקודם במעלה, הקודם בסבה, יחד בזמן, יחד במקום, יחד במדרגה ויחד בטבע.

שער יג

התבה, אשר יקראה מדקדק הערב "הפועל", היא אשר נקראה אנחנו – **הקנין**, כבר זכרנו

[38] אף על פי.
[39] האחד קשור וכפוף לשני.

זה, ונקראת האות – **מלה**. והשם, ממנו מה שנקראהו – **שם ישר**[40], וממנו אשר נקראהו – שם נוטה[42]. ואמר אבונצר אל פראבי: כבר קרה בלשון הערב[41], שכל שם שנקודו חולם הוא אשר יקראוהו אנשי מלאכת ההגיון – השם הישר, והשם שנקודו חיריק או פתח הוא אשר יקראהו בעל מלאכת ההגיון – השם הנוטה. הנה זה דבר אבונצר.

ואולם השם אשר נקראהו **בלתי מגיע** הוא שם מרכב ממלת "לא" והקנין, כאמרך "לא רואה", "לא חכם", "לא מדבר". והשמות אשר יקראם מדקדק הערב שמות פועלים והמתפעלים, הם אשר נקראם אנחנו – **השמות הנגזרים**; ואשר יקראו המדקדק – המקור, נקראהו אנחנו – **המשל הראשון**. והשמות אשר יקראם הנסתרים, כמו "אני" ו"אתה" וה' כ' ו' י' ב"עבדו" "עבדה" "עבדך" "עבדי" הנה אנחנו נקראם כולם – **הנסתרים**. ונקרא גם כן האותיות המבארות – **הכנויים**, ונקרא את התואר והמתאר – **מאמר הרכב הרכבת באור ותנאי**, פרוש חבור ותנאי, באמרנו "ראובן הכותב", "שמעון הלבן". וכן השם הסמוך ואשר הוא נסמך עליו, אלה הסמוכיות בדקדוק, נקראם גם כן – מאמר הרכב הרכבת באור ותנאי. ואולם את המאמר החותך נקרא אנחנו מאמר הרכב הרכבת ספור.

והשמות בכל לשון יחלקו חלוקה הכרחית אל שלשה סוגים: אם נבדלים, אם נרדפים ואם משותפים. וזה כי הענין האחד כאשר יהיו לו שמות רבים הם **נרדפים**; וכאשר יהיה שם אחד לענינים רבים הנה **שם משותף**; וכאשר יהיו שמות משונים לענינים שונים, שכל אחד יש לו שם מיוחד, הנה אלו **השמות נבדלים**. משל לענין הנרדפים, דמיון זה בלשון העברית: "אדם" "איש" "אנוש" לזה המין מן חי ו"סכין" "מאכלת" לזה המין מן הכלי – אלה הם שמות נרדפים. והיותם קוראים "עין" את העין הרואה ואת מבוע המים הנה אלו השמות משותפים. ואמנם "המים" "האש" ו"האילן" הנם שמות נבדלים וכן כל השמות הדומים לאלו.

והשמות המשותפים יחלקו לששה חלקים: מהם משותפים שתוף גמור, מהם מוסכמים, מהם מסופקים, מהם שיאמרו בכלל וביחוד, מהם משאלים ומהם מעתקים. ו**השם המשותף הגמור** הוא הנאמר על שתי עצמיות אין שתוף ביניהן בענין מן הענינים כלל אשר בעבורו ישתתפו בשם הזה, כשם "עין" אשר נאמר על חוש הראות ועל מבוע המים, וכשם "כוכב" הנאמר על הכוכב ועל בעל־חיים, רצוני לומר, על הכוכב המדברי, והכוכב החמי והכוכב השמימי, ושם הכוכב הנאמר על הכוכב ועל העשב. ו**השם הנאמר בהסכמה** הוא שיהיה ענין מעמיד לשתי עצמיות או יותר, ובשם ההוא ראיה על כל

[40] שם העצם.
[41] חוק הוא בדקדוק לשון ערבית.
[42] נטיות שם העצם.

אחת מהעצמות ההן, בעבור הענין אשר תשתתפנה בו העצמיות ההן לאשר הענין ההוא מעמיד עצמיות כל אחד מהם כשם "חי" הנאמר על האדם, הסוס, העקרב והדג, כי ענין החיות, אשר היא ההזנה וההרגש, נמצא בכל אלו המינים ומעמידם. וכן כל הבדל נאמר על אלו אישי המינים אשר תחתיו בהסכמה, וכן שם כל סוג נאמר על המינים אשר תחתיו בהסכמה. ואולם **השם המסופק** הוא אשר נאמר על שתי עצמיות או יותר בעבור ענין־מה השתתפו בו, ואין הענין ההוא מעמיד לאמתות כל אחד מהם; דמיון זה השם "אדם" הנאמר על ראובן החי המדבר, על איש אשר מת ועל צורת אדם נעשה מן העץ או מן האבן או ממין מטיט הצרור. הנה זה השם הנאמר עליהם הוא בעבור השתתפות בענין אחד, והוא תמונת האדם ותארו, ואין התמונה והתואר מעמידים לאמתות האדם, והנה כאשר ידמה כשם הנאמר בהסכמה, שהלא בעבור שתוף ענין מה בשתי העצמיות יחד נאמר עליהם "אדם" וידמה גם כן כשתוף גמור, בעבור כי אמתות עצמיות זה זולת אמתות זה האחר על כן בעבור זה נקרא מסופק. **והשם הנאמר בכלל ויחוד** הוא שיקרא מין מן המינים בשם סוגו, כאמרנו "כוכב" הנאמר בכלל על כל כוכב מכוכבי הלכת וביחוד הוא שם לאחד, וכשם "השישה" בערב הנאמר על כל מין ממיני העשבים ועל הפרח הצהוב אשר יצבעו בו הצובעים. **והשם המשאל** הוא השם המורה על עצמות מה, שבשרש הנחות הלשון הוא קיים על העצמות ההיא, ואחר כן תקרא בו עצמות אחרת בקצת העתים, ולא יהיה השם ההוא קים תמיד על העצמות ההיא השנית, כשם "אריה" המונח על מין ממיני החי ופעמים יקרא בזה השם הגבור ממיני האדם, ודמיון זה קראום הנדיבים[43] וכמו אלו השמות אצל המשוררים הרבה. ומהם **השם המעתק**, והוא שיהיה שם שעיקר הנחתו בשורש הלשון יורה על ענין מה ואחרי כן ילקח בעבור דמיון־מה בין שני העניינים או בלתי־דמיון, וירכב השם על אשר נעתק ממנו ואשר נעתק אליו יחד, כהשם "תפלה" אשר הוא בשורש הלשון שם הבקשה, ואחר כך נעתק אל ענין מיוחד בצורה מיוחדת, וכמו שם העמידה, העליה, הירידה, הצרוף, המשקל, ,החתוך, ההבדל, הנח, הנראה ומה שדומה לאלו, אשר כל אחד מהם יורה בשרש הנחת הלשון על העניין זולת[44] העניין אשר יורה עליו אצל המדקדקים, כי הם העתיקו אלו השמות לענין אחר. הנה כלל השמות שעניניהם מפורשים בזה השער שמונה־עשר שמות הם. והם: הקנין, השם הישר, השם הנוטה, השם הבלתי מגיע, השם הנגזר, המשל הראשון, הנסתרים, הכנויים, השמות הנרדפים, הנבדלים, השם המשותף במחלט, המאמר אשר הרכב

[43] יעקב ומשה שאמרו: "גור אריה יהודה" (בראשית מט ט), "דן גור אריה" (דברים לג כב).
[44] שאיננו.

הרכבת באור ותנאי, השם הנאמר בהסכמה, השם המסופק, השם הנאמר בכלל ויחוד, השם המושאל, השם הנעתק.

שער יד

השם דבור, מהסכמת הקדמונים מחכמי האומות השלמות[45], הוא שם משותף יפול אל שלשה עניינים. הראשון הוא הכח אשר יחד בו האדם, אשר בו ישכיל המושכלות וילמוד המלאכות ויכיר המגונה והנאה, ויקרא זה – **הכח הדבור**, ויקרא גם כן – **הנפש המדברת**. והענין השני הוא המושכל עצמו אשר כבר השכילהו האדם, ויקרא זה הענין גם כן – **הדבור הפנימי**. והעניין השלישי הוא המליצה בלשון מהענין ההוא הנרשם בנפש, ויקרא זה הענין גם כן – **הדבור החיצוני**.

ובעבור שזאת המלאכה אשר הניחה אריסטוטלוס והשלים חלקיה בשמונה ספרים תתן לכח המדבר, והוא הדבור הפנימי, דרכים במושכלות, עד שתשמרהו מן הטעות ותדריכהו על היושר עד שתגיע לו האמת בכל מה שבכח האדם שתגיע לו האמת בו; ותתן זאת המלאכה גם כן דרכים משותפים לכל הלשונות ידריכו בהם הדבור החיצוני אל הישר וישמרוהו מן הטעות, עד שיהיה מה שתליך בו הלשון נאות למה שבנפש ומשתוה לו עד שלא תוסיף המליצה על הענין אשר בנפש ולא תחסר ממנו, הנה בעבור אלו העניינים אשר תועיל זאת המלאכה קראוה – **מלאכת ההגיון**. אמרו: מדרגת מלאכת ההגיון מן השכל כמדרגת מלאכת הדקדוק מן הלשון.

והשם "מלאכה" אצל הקודמים שם משותף, יפילוהו על כל חכמה עיונית, ויפילוהו גם כן על כל המעשים המלאכתיים, ויקראו כל חכמה מחכמת הפילוסופיה – **מלאכה עיונית**, ויקראו כל אחת מהנגרות והחצבות ומה שדומה להן – **מלאכה מעשית**.

ושם ה"פילוסופיה" שם משותף, פעמים יקראו בו **מלאכת המופת**, ופעמים יקראו בו החכמות, ויפול אצלם השם הזה על שתי חכמות, יקראו אחת משתי החכמות – **הפילוסופיה העיונית**, והחכמה האחרת – **הפילוסופיה המעשית**, ותקרא גם כן – **פילוסופיה אנושית**. ותקרא גם כן, **החכמה המדינית**. והפילוסופיה העיונית נחלקת לשלשה חלקים: הלמודית, הטבעית והאלהית. אמנם **החכמה הלמודית** לא תעין בגשמים במה שהם עליו, אבל תעין בענינים משוללים מחמריהם, עם היות הענינים ההם בלתי נמצאים כי אם בחומר.

[45] בנות תרבות.

וחלקי החכמה אשר הם שרשיה ארבעה הם, והם: חכמת המספר, חכמת השעורים, חכמת הכוכבים וחכמת חבור הנגונים והיא המוסיקא. ויקראו כל אלו החלקים – **החכמה השמושית**. וה**חכמה הטבעית** תעין בגשמים הנמצאים בטבע לא ברצון האדם כמיני המקורים ומיני הצמחים ומיני בעלי־חיים, הנה החכמה הטבעית תעין בכל אלו ובכל מה שימצא בהם, רצוני לומר, במקריהם כולם ובסגולותיהם וסבותם ובכל מה שימצאו הם בו, בזמן, המקום והתנועה. ו**החכמה האלהית** תחלק לשני חלקים, אחד מהם הוא העיון בכל נמצא שאינו גשם ולא כח בגשם, והוא הדבור במה שנתלה[46] באל, יתעלה שמו, ובמלאכים גם כן, לפי דעתם, כי הם לא יסברו שהמלאכים גשמיים, אבל יקראו אותם **השכלים הנפרדים**, ירצו בזה, שהם נבדלים מן החומר. והחלק השני בחכמה האלהית העיון בסבות הרחוקות מאד מכל מה שיכללו עליו שאר החכמות האחרות. ויקראו גם כן את החכמה האלהית – **מה שאחר הטבע**. הנה כל אלו הן החכמות הראשונות.

ואולם מלאכת ההגיון הנה אינה אצלם מכלל החכמות, אבל היא כלי לחכמה. אמרו, שלא יכשר ללמוד או ללמד על דבר כי אם במלאכת ההגיון, כי היא הכלי לכל דבר ולא מן הדבר.

ואולם החכמה המדינית תחלק לארבעה חלקים: הראשון – הוא הנהגת האדם נפשו, השני – הנהגת הבית, השלישי – הנהגת המדינה, הרביעי – הנהגת האומה הגדולה או האומות. אמנם **הנהגת האדם נפשו** היא שיקנה אותה אל המדות הנכבדות ויסיר ממנה הפחיתיות, אם היה שכבר הגיעוה. והמדות הן התכונות הנפשיות שתגענה בנפש עד שעור היותן לקנין ותסדרנה מהן הפעולות. והפילוסופים יתארו המדות במעלות ובפחיתיות, ותקראנה המדות החשובות – **מעלות המדות**, והמדות המגונות – **פחיתות המדות**, והמעלות הבאות מהמדות החשובות תקראנה – טובות, והבאות מהמדות המגונות תקראנה – רעות. וכן יתארו הדבור גם כן, והוא ציור המושכלות, במעלות ובפחיתות, ונאמר "מעלות דבוריות" ו"פחיתות דבוריות". ולפילוסופים ספרים רבים במדות, וכל הנהגה ינהיג בה האדם זולתו נקראת – **חוק**. ואולם **הנהגת הבית** היא שידע, איך יעזרו קצתם את קצתם, ובמה יסתפקו עד שיכשר תיקון עניינם לפי היכולת ולפי העניינים הראויים בזמן ההוא ובמקום ההוא. ואולם **הנהגת המדינה** הנה היא חכמה תקנה בעליה ידיעת ההצלחה האמיתית ותראה להם ההתפשטות[47] בהגעתו

[46] מה שנוגע.
[47] את אשר יקרה אותם.

ידיעת הרעה האמתית, ותראה להם ההתפשטוה בשמירה ממנה והשתמש במדותיהם בעזיבת ההצלחה המדומה עד שלא יתאר אותה ולא יחיו נפשם בה, ותבאר להם הרעה המדומה עד אשר לא יכאבו בה ולא יעזבו אותה, וכן תניח דרכי הישר יסדה בם קבוציהם סדור נאה. וכן חכמי האומות השלמות יניחו הנהגות ודרכים לפי שלמות כל איש מהם, ינהגו בהם עבדיהם הסרים למשמעתם ויקראו אותם - **נמוסים**, והיו האומות מתנהגות בנימוסים ההם. ולפילוסופים בכל אלו הדברים ספרים הרבה שכבר יצאו בלשון הערב, ואולי לא יצאו יותר מהם, והנה איננו צריכים באלו הזמנים אל כל זה, רצוני לומר, החקים, הדתות, הנמוסים והנהגת האנשים בעניינים אלהים[48].

וכל הדברים שהתבארו ענייניהם בזה השער שבעה ועשרים שמות הם. והם: הכח המדבר, הנפש המדברת, הדבור הפנימי, הדבור החיצוני, ההגיון, מלאכות עיוניות, מלאכות מעשיות, פילוסופיה, פילוסופיה אנושית, החכמה הלמודית, השמושית, החכמה הטבעית, החכמה האלהית, מה שאחר הטבע, הנהגת האדם נפשו, הנהגת הבית, הנהגת המדינה, הנהגת האומה, חקים, נמוסים, המדות, התכונות הנפשיות, המדות המעלות, המדות הפחותות, פעולות טובות, פעולות רעות, מעלות דבוריות.

וכל שערי זה המאמר ארבעה עשר הם; וכל השמות שיכללו אלה השערים מאה שבעים וחמשה הם; וכל אלה השמות הכוללים הנופלים על ההגיון, ובהם גם כן קצת שמות שמוסכמים עליהם בחכמה הטבעית, האלהית והמדינית.

זהו מה שראיתי לזכרו ואולי יאות אל הכונה אם ירצה האל.

[48] מפני שתורתנו מסדרת במצוותיה כל העניינים האלה.